

معماری بومی، ارزش‌ها و کاربردهای آن

پرنگ کاوه بوکانی*، کوروش قاسمی^۲

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهاباد، parang01_kavehboukany@yahoo.com

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهاباد، kurush.gasemi@gmail.com

چکیده

معماری فقط مجموعه‌ای از سبک‌ها و فرم‌ها نیست و حتی کاملاً با شرایط اجتماعی و اقتصادی خود رامشخص نمی‌کند. بلکه مجموعه‌ای از اینهاست. معمولاً وقتی صحبت از بناهای سنتی و قدیمی می‌شود اولین چیزی که به نظر می‌رسد مصالح بوم آور آن است. معماری بومی برگرفته از الگوهای فرهنگی و نمایانگر آداب و رسوم، روحیه، احساسات، اندیشه و عقیده، ذوق و سلیقه و هنر جامعه است. لذا رشد شکاف بین گذشته و حال و فرسایش فرهنگ بومی لزوم توجه بیشتر معماران به کالبد معماری بومی را ایجاب می‌کند. به طور کلی معماری بومی برگرفته از ویژگی‌های محیطی در جهت رفع نیازهای انسانی در محیط است، دانش بومی بخشی از ثروت و سرمایه ملی است. اولین سوالی که در اینجا مطرح است این است که عامل بوجود آورنده ((معماری بومی)) چیست؟

واژه‌های کلیدی: معماری بومی، فرهنگ بومی، ویژگی‌های محیطی، دانش بومی.

مقدمه

معماری گذشته ما دارای ریشه‌ای قوی متناسب با فرهنگ و اقلیم، مردم و منطقه می‌باشد. و انسان در آن جا احساس راحتی می‌کند ولی امروزه با وجود تکنولوژی‌های گوناگون هیچ رنگ و بویی از این معماری و خطوط در ساختمان‌ها مشاهده نمی‌شود. [۱] مردم در هرسرزمینی در ساخت اثر معماری در تلاش‌اند تا با بهره‌گیری از چیزهای مادی، از ارزش‌های خویش حفاظت کنند و همچنین شناخت محیط و معماری تنها با درک فعالیت‌های انسان در دنیای پیرامونش امکان‌پذیر است. معماری بومی نیازهای یک جامعه را در ارتباط با عوامل طبیعی و با خواسته‌های مادی و معنوی انسان‌ها عهده‌دار است. شاید بیش از نیم قرن نیست که به پیچیدگی‌ها و مشخصه‌های معماری بومی پرداخته می‌شود. [۲] معماری بومی بیشتر بر اساس آزمون و خطا است تا هندسه و محاسبات دقیق. [۳] و همچنین یکی از قوی‌ترین نمادهای فرهنگی و هویتی کشور ما معمار است. آن‌گونه که مطلع هستید معماری امروز ایران شکوه و عظمت گذشته را ندارد و هر روز این خطر وجود دارد که معماری‌های بومی هر منطقه به مرور حذف یا فراموش شوند.

روش تحقیق

نوع روش تحقیق ما در مقاله حاضر کتابخانه‌ای می‌باشد. به گونه‌ای که کتاب‌ها و مقالات زیادی را مطالعه کرده ایم.

تاریخچه معماری بومی

گرایش به معماری بومی در قرن‌های ۱۸ و ۱۹ همزمان با دگرگونی‌های اساسی در جهان به شیوه خاصی تظاهر می‌کند، این بزنگاه انقلابات اجتماعی، اقتصادی در نظام جوامع و پیامدهای فرهنگی متعاقب آن را معمولاً با تولد تکنولوژی و هنر نوین یکی می‌دانند. [۵]

شناخت معماری بومی

شناخت معماری بومی می‌تواند به منزله شناخت جامعه باشد جامعه‌ای که همچنان از آغاز شکل‌گیری برای بقاء با طبیعت در تنازع است. [۲]

شکل‌گیری معماری بومی

معماری بومی بیشتر به دلایلی که خارج از آن جستجو می‌شوند یا ریشه در فضای بیرون از آن دارند. و این امر چه در ایران و چه در کشورهای دیگر که بیشتر به مقوله معماری می‌پردازند تحقق می‌پذیرد. [۲] امروزه با هرکس درباره معماری بومی به گفت‌وگو می‌نشینیم بی‌اختیار به ورق زدن دفتری می‌پردازد که سخن‌ها و شکل‌هایی از گذشته در آن نوشته شده است. امروزه همه به معماری بومی، به هر بخش از هر سرزمینی که تعلق داشته به عنوان میراثی از گذشته‌ها می‌نگرند و حتی این شک را به خود راه نمی‌دهند که آنان نیز همین امروز هم می‌توانند زاینده معماری‌ای باشد. معماری بومی در هر زبان و هر فرهنگی که معنا شود به استناد سنت به ریشه معماری در گذشته دور و نزدیک اشاره می‌کند.

تعریف معماری بومی

برخی نویسندگان به معماری بومی، به عنوان معماری که توسط مهاجران و غیر بومیان طراحی و ساخته می‌شوند و نه افراد بومی اشاره می‌کند. اگر چه در آمریکا اصطلاح معماری مردمی رایج است اما در جای دیگر صفاتی از جمله دهاتی و روستایی به طور وسیعی به کار برده می‌شوند. [۴] معماری بومی یعنی مجموعه واحدهای معماری - شهری که در سرزمین گردهم آمده و با هماهنگی‌هایی که در زمینه شکل، در زمینه حجم گذاری یا کاربردی، رنگ آمیزی و آهنگ سطوح پر خالی و همچنین در زمینه مصالح و نظام‌های ساختمانی در آن‌ها پایدار است. این هماهنگی مبتنی بر ضابطه‌ها و رسوم و سلیقه‌های زاده از فرهنگ محیطی، رفتار محیطی است. [۵] معماری از جمله دانش‌های شکل گرفته در هر بوم است. معماری بومی به طیفی از شیوه‌های ساخت و ساز اطلاق می‌شود. معماری بومی منعکس کننده هویت فردی، محیطی، تاریخی و فرهنگی موجود است و همچنین معماری بومی اکنون حوزه‌ای است که اغلب بر بر و طایفه و فرهنگ مردمی و عامیانه و سنتی دلالت دارد امروزه معماری بومی به عنوان ظرف و میدانی از گذشتگان تلقی می‌شود، میراث مردمانی که آموزش معماری ندیده‌اند و به آفرینش معماری می‌پرداختند. [۵]

معماری بومی، معماری مردم و معماری توسط مردم و نه برای مردم است. [۶]
پیترو بلوچی معمار ایتالیایی معماری بومی را اینگونه تعریف می‌نماید:

هنر بومی:

هنری است که توسط تعداد اندکی از افراد متخصص و با برنامه تدوین شده ساخته شده است. بلکه در ادامه فعالیت تمامی مردمان دارای تجربه، پیشینه تجربه توسط افراد عادی شکل گرفته است.

مترادف‌های معماری بومی:

معماری عامیانه، معماری سنتی، معماری بی‌تکلف، معماری بدیهه‌ساز، اینها مترادف‌های معماری بومی است. [۵]

ویژگی‌های معماری بومی:

- معماری بومی شامل تمامی خانه‌ها، فضاها و ساختمان‌های است که برای انسان‌ها ساخته می‌شود. [۷]
- به طور کلی می‌توان برای معماری بومی به ۳ ویژگی اشاره نمود:
- ۱- از مواد، مصالح و دانش بومی به سادگی استفاده می‌شود.
 - ۲- از نیروهای بومی با مشارکت آن‌ها و با توجه به سلیقه آن‌ها استفاده می‌شود.
 - ۳- در عین حفظ کیفیت و منافع از هزینه‌های مادی و غیر مادی کاسته می‌شود. [۸]

ارزش‌های معماری بومی

الف) نگاه به طبیعت و تداعی تقدس آن:

یک اثر معماری از هنگام زاده شدن از لحظه‌ای که باید اولین گام‌های خود را برای کالبد شدن بردارد با زمین در می‌آمیزد،

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

از زمین آب دریافت می کند. و پس از دگرکردن شکل ظاهری و محتوای شیمیایی، فیزیکی اش به میزان متفاوت، باز پس اش می دهد. [۲]

۱- طبیعت معنا دارد در معماری:

در اجتماع و فرهنگ ایرانی احترام به همه عناصر طبیعت وجود دارد. در عرفان اعتقاد بر این است که آب، باد (هوا)، خاک و آتش ((نور و فاکتورهای دنیوی)) عناصر اصلی تشکیل دهنده پیرامون ما هستند.

۲- طراحی اقلیمی:

الهام از طبیعت در بسیاری از ویژگی‌های ساختمان دیده می شود. استفاده از گیاهان طبیعی، روشنایی طبیعی، تهویه طبیعی و خصوصیات دمایی زمین و دیگر نیروهای طبیعت همه در این معماری گنجانده شده است. [۹]

۳- خودبسندگی:

استفاده از مصالح بومی ((بوم آورد)) معماران بومی عادت به استفاده از خاک فونداسیون حفاری شده برای ساختن آجرها داشتند. [۱۰]

۴- پرهیز از بیهودگی:

قناعت و استفاده حداکثر از حداقل‌ها در گذشته‌ای نه چندان دور از مهمترین ارزش‌های سنتی جوامع شهری و روستایی بوده است. [۱۱]

ب) مراحل طراحی و طراحی انسانی:

طراحی انسانی، مهمترین اصلی معماری بومی است. که به قابلیت زیست تمام اجزای تشکیل دهنده نظام زیست جهانی می پردازد.

۱- درون گرایی:

هر اجتماعی، احترام فوق العاده‌ای، برای فرهنگ، عادت‌ها و سنت‌هایش قائل است. فرهنگ ایرانی‌ها به خانواده و خلوت آن‌ها احترام می‌گذارد. بر این اساس آن‌ها دونهوع فضا در طراحی نشان می‌دادند. فعالیت‌های وابسته به خانواده و خلوت آن‌ها باید در فضای جداگانه‌ای نسبت به فعالیت‌های عمومی مستقر شود. [۱۱]

عوامل تاثیر گذار در معماری بومی:

۱- آب و هوا، فرهنگ
۲- فرهنگ، محیط و مواد

اصول معماری بومی ایران

اصول طراحی و معماری بومی:

الف) انرژی:

حداکثر استفاده از منابع محلی در گرمایش، تهویه و روشنایی ساختمان‌های بومی با توجه به نیازهای اقلیمی و محلی.

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

ب) جهت‌گیری گذرها و راه‌های شهری :

نحوه قرارگیری ساختمان‌ها در کنار همدیگر، جهت‌گیری ساختمان، موقعیت پلان در زمین، موقعیت پنجره‌ها، درها و..... با توجه به ملاحظات اقلیمی و انرژی. [۱۲-۱۳-۱۴] بهره‌گیری از مصالح بومی از منابع محلی، ساختمان‌های بومی دارای درصد بالایی مصالحی است که مفهوم فرهنگی فرازمانی را به موازات عملکرد بنا داراست.

در قسمت دوم مقاله حاضر به توضیح کوتاه در مورد کاربردهای معماری بومی می‌پردازیم.

کاربردهای معماری بومی :

شناخت محیط و معماری تنها با درک فعالیت‌های انسان در دنیای پیرامونش امکان‌پذیر است و هدف معماری را می‌توان ایجاد انگاره‌ای انسانی در درون شکل کالبدی دانست. بنابراین اگر بپذیریم که معماری بازتاب کالبدی زندگی بشری است، زندگی باتمام ابعاد ((نیازها، باورها و.....)) باید دریابیم که معماری امروز و فردای ما نمی‌تواند بی‌رابطه با معماری گذشته باشد. البته عنوان مقطعی مشخص، در واقع نه به لحاظ تغییر در مفهوم معماری بلکه در نحوه رویارویی با مسائلی فضا زیستی بعد از انقلاب صنعتی است. واقعیتی که ما رانگیز به استفاده از واژه گذشته، حال و آینده می‌کند، رویدادی انکارناپذیر در بخشی از تاریخ معماری که به لحاظ و ویژگی‌های زمینه‌ساز نگرشی یک سو در برداشت از مفهوم زیستگاه برای جوامع بود. حال به منظور این جریان نامطلوب در شرایطی که شناخت عوامل مختلف محیطی و پیوندهای غیر قابل انکار آن ناممکن می‌نماید. در تنظیم فضاهای زیستی ما نیازمند فرهنگی هستیم چرا که در واقع آنچه فرهنگ معماری گذشته به صورت یک سنت در خود داشته است، معماری بومی امروزه تنها به صورت پیکری بی‌جان پیش روی ماست. و طبیعتاً جوامع امروز در پی کشف و استفاده از ارزش‌های گذشته، ناگزیر به جست‌وجو و کشف در شناخت ارزش‌های نا آشنا و فراموش شده در خود است با امید به اینکه تلاش امروز ما برای آینده، یافتن راهی برای ارتباط با گذشته باشد. [۵]

نتیجه‌گیری

معماری بومی با آنکه در طول تاریخ دستخوش پدیده‌های دگرگون‌کننده بوده توانسته هویت ویژه خود را حفظ کند. و از آن که شناسنامه‌ی معتبر از مردم یک سرزمین به شمار می‌رود نمایانگر آداب و رسوم، روحیه و احساسات، اندیشه و عقیده، ذوق و سلیقه و هنر آنان است. معماری بومی همساز با اقلیم و سازگار با فرهنگ هر بومی شکل می‌گیرد و همچنین معماری بومی ایران دارای ارزش‌های است که بعضی از این ارزش‌ها می‌توانند در معماری امروزی قابل تکرار باشند و باید دریابیم که معماری امروز و فردای ما نمی‌تواند بی‌رابطه با معماری گذشته باشد و همچنین ساختمان‌های قدیمی ما که با استفاده از مصالح بوم‌آورد ساخته شده‌اند، خود به عنوان یک ساختمان خودکفا در تأمین انرژی عمل می‌کنند و با کمترین استفاده از سوخت‌های فسیلی و غیرقابل بازگشت شرایط آسایش را برای ساکنین خود فراهم می‌آورند اینگونه که پیش می‌رود می‌بایست در آینده معماری بومی را فقط در کتاب‌ها جستجو کرد امید است که بتوانیم معماری بومی اقصی نقاط ایران را زنده نگه داریم، به امید ایرانی پابرجا.

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

مراجع

- [۱] قاسمی اصفهانی . مروارید ، اهل کجا هستیم : هویت بخشی به بافت های مسکونی ، انتشارات تهران ، ۱۳۸۳ .
- [۲] فلامکی . منصور ، معماری بومی ، تهران ، فضا ، ۱۳۸۴ .
- [۳] رئوف رحیمی . مزگان ، دهقان ، عاطفه ((۱۳۸۸)) ، پایداری در معماری بومی .
- [۴] ASquitn.L and Vellinge. M , Vernacular, architecture in the Twenty - first century: theory, education and practice, Taylor & Frakcis , 2006.
- [۵] فلامکی ، محمد منصور و آلیاگونولو . آ دریانو و دیگران ، ((معماری بومی)) ، تهران ، نشریه موسسه علمی فرهنگی فضا ، چاپ دوم ، ۱۳۸۴ .
- [۶] نورمحمدی . سوسن (۱۳۸۸) ، درک سرشت فضای معماری با تامل در تشابه فضا در سکونتگاه های بومی ، رساله دکتری معماری ، دانشکده معماری ، پردیس هنرهای زیبا ، دانشگاه تهران .
- [۷] فلامکی . محمد منصور ، باززنده سازی شهرها و بناهای تاریخی ، انتشارات دانشگاه تهران . چاپ سوم . / ۱۳۷۴ ، صفحه ۱۸ .
- فلامکی . محمد منصور ، باززنده سازی شهرها و بناهای تاریخی ، انتشارات دانشگاه تهران . چاپ سوم . / ۱۳۷۴ ، صفحه ۱۸ .
- [۸] سعدونی . مهدی ، معماری قانعانه ، رساله دکتری ، ۱۳۸۸ : ۱۴۷ .
- [۹] پیرنیا ، م . ، ((معماری اسلامی ایران)) ، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران ، تهران ، ۱۳۸۲ .
- [۱۰] پیرنیا ، م . ، ((سبک شناسی معماری ایران)) ، نشر معمار ، تهران ، ۱۳۸۳ .
- [۱۱] سرتیپی پور ، م . ، ((آسیب شناسی معماری روستایی بسوی سکونتگاه مطلوب)) ، انتشارات شهیدی ، تهران ، ۱۳۸۸ .
- [۱۲] ادوارد . برابان ، ((رهنمون هایی به سوی معماری پایدار)) ، ترجمه شهروز تهرانی . ایرج ، تهران ، نشر مهرزان ، ویرایش دوم ، ۱۳۸۹ .
- [۱۳] چپ من . دیوید ، ((آفرینش محلات و مکان های در محیط ساخت)) ، ترجمه فریادی . شهرزاد ، تهران ، نشر دانشگاه تهران ، ۱۳۸۴ .
- [۱۴] طاهباز . منصوره ، جلیلیان . شهریانو ، اصول طراحی معماری همساز با اقلیم در ایران بارویکرد به معماری مساجد ، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی ، تهران ، ۱۳۹۰ .